UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'ZBEK CHOLG'U ASBOBLAR TO'GARAGINI TASHKIL ETISH YO'LLARI

Yangulov Timur Eldor o'g'li,

Guliston Davlat Universiteti, San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi,

Sultonmurodova Laziza Ilhom qizi, *GulDU,*

San'atshunoslik fakulteti, cholg'u ijrochiligi yo'nalishi 3-kurs talabasi.

Annotasiya: Maqola mazmunida umumta'lim maktablarida o'zbek cholg'u asboblar to'garagini tashkil etish yollari haqidagi fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalitli so'zlar: ansambl, to'garak, ritm tuyg'usi, musiqiy soz, cholg'u ijrochiligi, badiiy-ijro, vokal yoki cholg'u musiqasi.

Ansambl fransuzcha "ensemble" so'zidan olingan bo'lib, "Vokal yoki cholg'u musiqasi asarini bir necha ijrochilar tomonidan ijro etilishi" manosini anglatadi. O'zbek xalq cholg'u asboblari ansamblini tuzish jarayonida rahbar bir qator tashkiliy masalalarini hal qilishi lozim. Ansambl jamoasini uyushtirish ikki asosiy davrga, ya'ni tayyorgarlik ishlari va jamoani butlash (komplektlash) uchun tashkiliy ishlarni amalga oshirish davrlariga bo'linadi.

O'zbek xalq cholg'u ansambli tarkibiga kiruvchilarga nisbatan quyidagi talablar quyiladi:

- ishtirokchilar tovushning baland-pastligini ajrata bilishi;
- eshitish qobiliyati;
- ritm tuyg'usi va yaxshi xotiraga ega bo'lishi;
- musiqa san'atiga havasi;
- cholg'u ansambli jamoasi oldiga qo'yiladigan talablarga javob beradigan bo'lishi kerak.

Agar o'quvchilar biror cholg'u asbobini chalishni bilsa, yoki boshlang'ich musiqa savodidan xabardor bo'lsa, rahbar ularning mazkur bilimlarini aniqlaydi va shunga qarab kelgusida cholg'u ijrochiligi bo'yicha alohida mashg'ulotlar tashkil etib boradi. Bu ishtirokchilarni qabul qilingandan so'ng ularning imkoniyat va qobiliyatlariga

qarab guruhlarga bo‘linishi etiborda tutiladi. Rahbar har bir mashhulotlar belgilaydi, qatnashuvchilarning soniga qarab, ansamblning turini aniqlaydi. Bular kichik, o‘rta, katta tarkibdagi ansambllar yoki dutor, rubob, kamonli sozlar ansambllari bo‘lishi mumkin.

Birinchi darslarda sozda mashqlar, oddiy, tanish bo‘lgan kuylardan parchalar chalish bilan birga ishtirokchilar tomonidan musiqa savodxonligini o‘zlashtirib borishga alohida etibor beradi. Ansambl qatnashchilarining ijro malakalari bir muncha o‘sgandan so‘nggina asta-sekin kichik tarkibdagi rubobchilar, dutorchilar unison ansambldan tashkil qilinadi. Bu ishtirokchilarnign ijro mahoratlarini o‘stirib borishga, jamoa bo‘lib chalish malakalarini sngdirib borishga yordam beradi.

Ansamblga asta-sekin chang, nay, g‘ijjak va boshqa sozlar ham qo‘shib boriladi. Ansambl mashg‘ulotlari haftada 2 marta o‘tkaziladi. Bir mashg‘ulot jamoaviy tarzda o‘tkazilsa, ikkinchisi har bir sozanda bilan alohida-alohida (individual tarzda) olib boriladi. Rahbar har bir ishtirokchi bilan alohida dars o‘tganda nota o‘qish, ularning ijrochilik mahoratini o‘stiruvchi turli mashqlar, gammalar ustida ishlaydi, nazariy bilimlarni mustahkamlaydi.

Ansamblda o‘rganilayotgan asarlarni murakkab bo‘laklarini o‘zlashtirish, ifodali ijro etish malakalarini singdirish kabi ishlarni amalga oshiradi. Berilgan vazifalar to‘liq o‘zlashtirilgandan keyingina navbatdagi bosqich vazifalarini bajarishga o‘tiladi. Ansambl ishtirokchilari alohida kundalik daftar tutadilar. Rahbar tomonidan berib boriladigan topshiriqlar kundalik daftarga yozib boriladi va ularning bajarilib borilishi nazoratga olinadi.

Ansamblda ijro mahoratini egallash avvalo har bir cholg‘u sozini to‘g‘ri tutish, tovush chiqarish madaniyatini o‘zlashtirish, qo‘l holati va ijro harakatlarini to‘g‘ri shakllantirish, maqsadga muvofiq to‘g‘ri va erkin o‘tirishni o‘rganish, hamda jamoaviy ijro qoidalariga to‘liq rioya etishlikni nazarda tutadi.

Maktabda cholg‘u asboblari ansambli to‘garaklarini tashkil etishda, o‘quvchi-yoshlarga estetik tarbiya berishda turli vositalardan foydalaniladi. Shulardan biri maktabda va maktabdan tashqari muassasalarda tashkil etilgan cholg‘u asboblari

to‘garaklaridir. Bu to‘garak ko‘p sonli o‘quvchi-yoshlarni birlashtiradi. Ular o‘zaro hamkorlikda jamoa bo‘lib kuylashni, nota bilan ijro etishga o‘rgatadilar.

To‘garakdagi ko‘p ovozli musiqa bolalarda musiqaviy qobiliyatning uyg‘un suratda rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi. Ular musiqaning nozik sirlarini bilib oladilar. Professional sozandalik malakalarini hosil qila boradilar. Ansamblga kilrgan o‘quvchilar dastlab asosan qashqar rubobi va dutor chalishni o‘rganish olishni hohlaydilar. Lekin ular istagan cholg‘u asboblari bilangina to‘garak tuzib bo‘lmaydi. Shuning uchun dutor, rubob, g‘ijjak, chang, doira va boshqa asboblarning to‘garakdagi o‘rnini va ahamiyatini o‘quvchilarga tushuntirish lozim.

O‘qituvchining dutor, rubob, nay kabi asboblarda nafis kuy va mashqlarni namuna tariqasida ijro etishi tufayli o‘quvchilarning mazkur musiqa asboblariga qiziqishlar oshadi. O‘quvchi-yoshlarni notaga qarab musiqa asbobida kuylar chalishga o‘rgatishda dastavval musiqa savodining boshlang‘ich qismi bir xildagi cholg‘u asboblari guruhlari bilan tanishtirish kerak.

Nota bilan kuy ijro etishni o‘rganishlari uchun ular birinchi galda musiqa applikaturasi, har qaysi asbobda ijro etish uchun tegishli oktava, notalarning nota yo‘lida joylashuvi, notalarning cho‘zilish va ularning sanalishi, pauzalar, o‘lchov va taktni yaxshi o‘zlashtirib olishlari lozim. Shundan keyin ijro etish uchun bolalarga kichik-kichik kuylar berilishi mumkin.

Kuy o‘rganish davomida nota yozuvida ishlatiladigan boshqa belgilar ham o‘rgatiladi. O‘quvchilar notani tez o‘qiy olishlari uchun har darsda doskaga kichik-kichik mashqlar yozib, jamoa bo‘lib o‘qishga o‘rgatish zarur. Buning uchun mashqning o‘lchovini aniqlash, ritmikasini chapak bilan chalish, notalar nomini aytib kuylash, nixoyat hamma shoshmasdan baravar ijro etishi lozim. Ansamblda soz chalishning qoidalari va umumiy talablar:

- ijro paytida gavdani shunday tutish kerakki, toki u ijrochining barcha harakatlari uchun kulay va tashqi ko‘rinishi chiroyli bo‘lsin;
- suyanchiqqa suyanmasdan, o‘rindiqning yarmisida o‘tirish lozim;

- ijro etishdagi holati har tomonlama qulay bo‘lishi uchun gavdani va gavda holatini erkin tutish lozim;
- o‘ng qo‘lning to‘g‘ri joylashishiga, erkin harakatda bo‘lishiga erishish kerak;
- chop qo‘l soz dastasini siqmaslik kerak (rubob, avg‘on rubobi, soz, dutor sozlarida), qo‘l kafti dastaga tegmasdan, erkin bo‘lishiga harakat qilish lozim;
- cholg‘u dastasi chpa qo‘lning bosh va ko‘rsatgich barmoqlari o‘rtasida joylashtirilib, barmoqlar holatiga etibor berish lozim, bosh va o‘rta barmoqlar bir-birining to‘g‘risida bo‘lgani maqsadga muvofiq;
- chertib chalinadigan torli cholg‘ular ijrosida barmoqlar ikki parda bo‘linmasining o‘rtasida emas, balki pardaning xarrak yo‘nalishidagi pillar bo‘linmasiga taqab qo‘yiladi. Simlar esa barmoqlarning tirnoq oldi yostiqchasi bilan bosiladi. Har bir cholg‘u sozida chalish qoidalariga ham ana shunday tartibda rioya qilinadi. Ijro uchun qulay va to‘g‘ri holatni tanlash, qo‘llarni erkin tutish, tovush chiqarish madaniyatini to‘g‘ri o‘zlashtirish har bir soz ijrosi uchun umumiy talablar mazmuniga kiradi.

Jamoa bo‘lib ijro etganda barobar va birgalikda ijro etishga erishish lozim. Cholg‘u sozi tovush haddan ziyod kuchlanmasin, ijro etish o‘zgalardan ildamlab ham, ortda qolib ham ketmasligi lozim. Jamoaviy ijro bir xil hissiyot bilan, bir tanu bir jon bo‘lib, bir xilda ijro etish ekanlishini yodda tutish kerak. Cholg‘u sozlarini yaxshi saqlanishi avvalo mashg‘ulot o‘tkaziladigan xonaga bog‘liq. Ansambl o‘tiladigan dars xonasi keng, yorug‘, havosi toza, harorati mo‘tadil, akustikasi maqsadga muvofiq bo‘lishi kerak. O‘qish xonasida kitoblar, notalar, cholg‘u soziga kerakli torlar, ansamblga kerakli bo‘lgan qo‘llanmalarni saqlaydigan shkaf, pultlar va musiqa darsini o‘tkazish uchun nota chizig‘i chizilgan doska, sinf taxtasi bo‘lishi kerak. Dars xonasi sozlarining applikatura jadvallari, havaskor va professional ansambllarning, bastakorlarning, taniqli sozandalarning rasmlari bilan jihozlab qo‘yiladi. Musiqa cholg‘ularini toza havo yetarli darajada almashinib turadigan xonada saqlash kerak.

Cholg‘u asbobini biror tovush manbaiga, masalan, kamertonga yoki to‘g‘ri sozlangan fortepianoga almashtirish tavsiya etiladi. Ansamblda esa cholg‘ular nay yoki chang asbobida sozlangani maqul. Torlarni sozlashda ularni juda jarangli qilib tortish

tavsiya qilinmaydi. Simlar po‘latdan ishlangan bo‘lsada, tegishli o‘rtacha balandlikdan yuqori sozni ko‘tara olmasligi mumkin. Dars boshlashdan yoki konsertga chiqishdan oldin ansambldagi cholg‘u asboblarini toza qilib sozlash va butun ansambl sozini bir necha bor tekshirib ko‘rish tavsiya etiladi. Cholg‘u asboblarini avval musiqa rahbarining o‘zi sozlaydi, keyinchalik esa u barcha qatnashchilarni cholg‘ularni o‘zlari sozlashiga o‘rgata borish kerak. Sozlarni sozlashdan avval tor uchun qo‘yilgan xarrakning joyida turganligini tekshirish kerak. Soz avval ochiq torda tovush hosil qilib, keyin esa 12 pardani bosib, eshitib ko‘rish orqali tekshiriladi. Agar tovush sof oktava bo‘lsa, xarrak to‘g‘ri turgan bo‘ladi, torni bosganda tovush oktavadan baland chiqsa, xarrakni tovush xonasidan uzoqlashtiriladi. Torni bosganda tovush oktavadan past sadolansa, xarrak to‘g‘ri turgan bo‘ladi deb bo‘lmaydi, u holda xarrak tovush xonasi tomonga suriladi.

Barcha torlarda oktava sadolanishi tekshiriladi. Xarrakni aniq joylashtirgandan so‘ng birinchi torni “lya” tovushiga sozlab, keyin qolgan torlar sozlanadi, keyin qolgan torlar sozlanadi. Sozlar yakka tartibda sozlangach, ansambl sadosi bir necha bor eshitib ko‘riladi.

Ansambl uchun repertuar tanlash.

1. Yallama yorim (O‘zbek xalq kuyi)
2. Yulduzcham (A.Muhammedov musiqasi)
3. May (G‘.Qodirov musiqasi)
4. Qorbobo qo‘shig‘i (A.Ilyosov musiqasi)
5. Oftob chiqdi (O‘zbek xalq musiqasi)
6. Olmacha-anor (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
7. imalar devdim sizga (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
8. Kak poshli nashi podrujki (Ukrain xalq qo‘shig‘i)
9. Savka i Grisha (Ukrain xalq qo‘shig‘i)
10. Oy djiguni, djiguni (Ukrain xalq qo‘shig‘i)
11. Qora soch (O‘zbek xalq lapari)
12. Do‘loncha (O‘zbek xalq kuyi)

13. Qashqarcha (B.Pinko qayta ishlagan o‘zbek xalq kuyi)
14. Yumalab-yumalab (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
15. Omon yor (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
16. Tom boshida tog‘ora (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
17. Chamanda gul (O‘zbek xalq qo‘shig‘i)
18. Do‘stlik qo‘shig‘i (A.Muhammedov musiqasi).

Sekin-asta ansambl repertuarining soni ham salomog‘i ham ortib boraveradi. Eng muhimi, yosh cholg‘uchilarda havasni pasaytirmaslik, uni o‘stirish lozim. To‘garakdagi musiqiy mashg‘ulotlar orqali yosh sozandalarda sog‘lom musiqiy didni tarbiyalashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma’naviyat, 2008. - 176 b.
2. Fayziyev K., Nishonov S. “Pedagogika tarixi” (o‘quv qo‘llanma) T.1996 yil.
3. I.Rajabov. “Maqomlar masalasiga doir”. -T., 1963 yil.
4. O.Ibrohimov. “O‘zbek xalq musiqa ijodi”. Metodik tavsiyalar. -T., 1994 yil.
5. I-IV sinflarda “Musiqa madaniyati” darslari dasturi Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturi. Toshkent. “Sharq” nashriyoti matbaa konserni. 19999 yil, 258-289 betlar.
6. VII-sinflarda “Musiqa madaniyati” darslari dasturi. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturi. Toshkent. “Sharq” nashriyot matbaa konserni. 1999 yil, 78-85 betlar.
7. Janaydarov Sh. Va Nurmatov H. Cholg‘ular ansambli. O‘quv qo‘llanma. Toshkent T.D.P.U. 2002 yil.
8. Maqom ansambli. Umumta’lim maktablari va maktabdan tashqari muassasalarning to‘garak rahbarlari uchun dastur. O.Ibrohimov. Toshkent. 1993 yil.
9. Folklor ansambli. Umumta’lim maktablari va maktabdan tashqari muassasalarning tzgarak rahbarlari uchun metodik qo‘llanma. Muallif F.Xidirov. Toshkent, 1994 yil.